

Populærkulturens upopulære språk

Ottar Grepstad

Abstract: *The Letter* (1940) was an American film noir by William Wyler, about one letter and two murders in a rubber plantation in British Malaya. The movie, with Bette Davis playing the main character, was nominated for seven Oscars. Movies for adult audiences are generally subtitled rather than dubbed in Norway. In 1964, NRK (Norwegian Broadcasting Corporation) televised the movie, and for the first time, a movie was broadcast with subtitles in Norwegian Nynorsk, the lesser-used Norwegian language compared to the dominant Norwegian Bokmål. Only 11 percent of the population had a television license at that time, and most of these viewers lived in a few cities, where Nynorsk was little used. Television viewers phoned in their protests to both the newspapers and NRK, and for some days, the Nynorsk subtitles were a major public issue. In this essay, I tell the whole story, presenting the arguments used, introducing those involved, analysing the context, and discussing how Norwegian Nynorsk became an unpopular language in popular culture in Norway. It is also a story about the development of a Nynorsk written culture and efforts to restrict this development.

Keywords: movie, television, popular culture, subtitles, lesser used language, written culture, hegemony

Måndag 10. februar 1964 var dei olympiske vinterleikane i Innsbruck over. Johnny Nilsson hadde vunne den avsluttande mila søndag, og om nokre veker skulle vi fjerde- og femteklassingane på Soltun skule i Nedre Vats få sjå Knut Johannesen vinne 5000-meteren på levande lysbilete. Vi hadde høyrte han vinne i radio onsdag 5. februar, og vi hadde lese om det i Haugesunds Avis, men no skulle han gjere det på 16 mm film i fargar, lånt inn frå Statens filmsentral. Større blei det ikkje for ein som måtte gå ned bakken til naboen og spørje: Om eg kan få sjå fjernsyn?

Same onsdagen trykte mange aviser programoversyn for radio og fjernsyn dei neste dagane. Éin programpost hadde kome med ei åtvaring. Måndag 10. februar kl. 21.00 skulle NRK sende filmen *Brevet*, originaltittel *The Letter*: «Amerikansk film frå 1940 etter ei novelle av W. Somerset Maugham. I hovudrollene: Bette Davis, Herbert Marshall, James Stephenson, Gale Sondergaard. Regi: William Wyler. Filmen høver ikkje for barn.»¹

I den leksikalske informasjonen låg ei åtvaring til. Omtalen var på nynorsk. Enno hadde NRK til gode å omtale utanlandske spelefilmar på nynorsk i dei ordknappe programoversyna. Alt anna denne måndagen var på bokmål eller i språknøytrale vendingar. Tittelen *Brevet* gav ingen peikepinn. Når ein utanlandsk spelefilm då var omtalt på nynorsk, kunne det berre bety at filmen var teksta på nynorsk.

Like sidan 1912 hadde unge nordmenn brent nynorskbøker for å bli kvitt det språket.² I tidsrommet 1956–63 hadde unge nordmenn med god hjelp frå vaksne brent bøker på eit språk dei kalla samnorsk, og som dei ville bli kvitt. Dagen etter at den olympiske flammen hadde slokna i Innsbruck, dukka eit språk opp der det ikkje hadde vore før. Ein anglo-amerikansk populærkultur vann fram på mange måtar, også gjennom det nye fjernsynsmediet. Dette gav språkmøte i nye former, og der det er språkmøte, oppstår gjerne også konflikt. Med alle middel hadde riksmålsbevegelsen i fleire tiår motarbeidd bruk av det dei kalla samnorsk i skuleverket. No var den kampen i røynda vunnen, og på ny stod det mellom riksmål og nynorsk. Korleis kunne ein 24 år gamal amerikansk film få følgjer i denne striden?

Linoleumsskjeraren

Hadde det stått at filmen var teksta av Jostein Øvrelid, kunne i det minste dei meir innvigde i norsk populærkultur ane kva som var i vente.

Frå sommaren 1941 hadde Nynorsk Vekeblad prenta teikneseriestripa med «Ingeniør Knut Berg på eventyr i Austerland», teikna av Ronald

1 Fædrelandsvennen (1964, 5. februar). Ukeoversikt norsk radio og TV. Også i mange andre aviser.

2 Jf. Grepstad, 2022.

Stone og fortald av Vigleik Vikli. Teikneserien var eit norsk svar på Lyn Gordon, som kom ut frå 1934. Denne gjekk så lenge og blei så populær og var så god at George Lucas ville kjøpe filmrettane tiår seinare. Det fekk han ikkje, og i staden lånte han mange trekk frå serien til det universet han skapte, og som blei uendeleg mykje større: Star Wars.³

Der er scener og ruter i Knut Berg-odysseane som minner ein Star Wars-sjåar om stripene i Nynorsk Vekeblad. Det undrar meg framleis, for avstanden var større i historisk tid enn i kalenderår. Dei norske stripene blei teikna før noko menneske hadde vore ute i verdsrommet. Star Wars blei filma etter at eit dusin menneske hadde vore på månen.

Nynorsk Vekeblad gjekk inn i 1954, og då var det slutt på eventyra, men i hefteform kom striper frå 1943 til 1960. I det sivile heitte forfattaren Hallvard Sandnes og teiknaren Jostein Ragnvald Øvrelid.

Han gav teikneserien eit særmerkt uttrykk og var ein framifrå teiknar, stod det i den altfor korte artikkelen om teiknaren i det nedlagde oppslagsverket Allkunne.⁴ Øvrelid var fødd i Førde 4. september 1910 og døydd 11. august 1983. Etter brevkurs i teikning ved The Press Art School i London tok han utdanning ved Statens handverks- og kunstindustriskule i Oslo 1930–32. Han var teiknar i Nynorsk Vekeblad frå 1934, dessutan i fleire andre aviser og vekeblad, skipa saman med tre andre reklamebyrået Stein Studio i 1934 og var biletredaktør i Norsk Allkunnebok 1948–66. Det burde også ha stått noko om at han var forlagssjef i Fonna Forlag nokre år frå 1969 og laga omslag til svært mange bøker frå dette forlaget.

19 år gamal tok Jostein Øvrelid examen artium på latinlinja i Volda våren 1929. Same hausten hadde han første biletet sitt på trykk i lokalavisa Møre. Arnstein Arneberg hadde vore i Volda og lagt fram teikningar av den nye kyrkja i tre for byggenemnda. Møre trykte inga teikning, men eit linoleumssnitt av Øvrelid.⁵ Seinare skulle Arneberg også levere teikningar av ei kyrkje i stein. Då Sverre Fehn mange tiår seinare kom for å sjå på tomta til Ivar Aasen-tunet, gjekk mykje av ein dag med til å sjå og å sjå på handverket frå dei som hadde mura den kyrkja. Øvrelid-snittet av 1929 var stivt og ordinært. Det var ein heilt annan schwingung over eit snitt

3 Smith, 2019.

4 Grepstad, 2009.

5 Møre (1929, 26. oktober). Kyrkjebyggingi.

Møre prenta julaftan 1932. Til salmen «No kimar det frå alle tårn» av Anders Hovden hadde Jostein Øvrelid laga eit vakkert interiørsnitt oppe i det raude kyrkjetårnet som framleis er noko av det finaste som er bygt i Volda.⁶

På ganske få år blei Jostein Øvrelid eit *namn*. Difor kunne han dukke opp i eit ferieintervju austanfor alt sommaren 1933.⁷ Gjekk der eit skilje, var det truleg at nynorskmiljø assosierte han mest med leksikonarbeid og teikneserie, medan bokmålsmiljø helst såg biletkunstnaren. At Jostein Øvrelid på Vinderen i Oslo – seinare flytta han til Ivar Aasens veg – skulle dukke opp som filmtekstar i 1964, var i alle høve ikkje sjølvsagt.

Han hadde teikna i nynorske bøker og blad og aviser i ein mannsalder.⁸ Likevel interesserte inga nynorskavis seg for det han hadde gjort i NRK denne vinteren. Ikkje så mange andre, heller. Berre Morgenbladet laga sak, og det på førstesida laurdag 15. februar 1964.

Så lite opplagt var valet av tekstar at Morgenbladet slo saka opp på førstesida.⁹ Tekstaren viste seg å vere ein teiknar, ikkje ein filolog. Avisapresenterte han som biletredaktør i Norsk Allkunnebok, og Øvrelid fortalde at omsetjing hadde vore mest ein hobby. Av og til hadde han omsett mindre artiklar frå engelsk til nynorsk, og stort meir var det ikkje. NRK hadde ringt Norsk Allkunnebok for å finne ein omsetjar, og tanken var at redaksjonssekretær Peder Galdal skulle gjere det. Han kunne ikkje ta det på seg, og så måtte Øvrelid til pers. Det skal ha vore Magne Oftedal, medlem i Kringkastingsrådet, som hadde tilrådd han.¹⁰ Så viktig var saka for Morgenbladet at avisa fleire gonger hadde ringt til NRK for å finne ut kven som hadde ringt derifrå, men dette «har det vært umulig å få bragt på det rene».

I staden måtte Morgenbladet trøyste seg med at filmen opphavleg hadde vore teksta til riksmål. Innanfor bokmål dominerte riksmål i skrift. Frå dyre- og naturforteljarar som Mikkjel Fønhus og Magne Østby

6 Møre (1932, 24. desember). Gledeleg jol.

7 Hupsi-vupsi (1933, 25. juli). Linoleumsskjærer og tegner. *Buskerud Dagblad*.

8 Eitt av få lengre intervju med Øvrelid er Tandstad, K. (1977, 25. oktober). Ronald Stone frå Fonna. *Dag og Tid*.

9 Morgenbladet (1964, 15. februar). Ikke filolog, men tegner.

10 Opplyst av redaksjonssekretær Rigmor Hansson Rhodin i filmavdelinga i NRK, i Bergens Arbeiderblad. (1964, 12. februar). Titterklager på filmtekster i TV.

kom roman på roman fulle av a-ar og diftongar, men det språklege hegemoniet utøvde dei som stod for *det dannede talesprog*. Dette hegemoniet prega også bokmål som skriftspråk i NRK. Landslaget for språklig samling var skipa i 1959 og tok alt året etter opp denne språkføringa. «Språket i filmtekstene er som oftest et konservativt og lite levende bokmål», heitte det i ei fråsegn frå lokallaget for Tønsberg og omland hausten 1960.¹¹

Fattigare trøyst var knapt å finne enn at *Brevet* først hadde vore omsett til riksmål. Om to månader skulle den regjeringsoppnemnde Vogt-komiteen ta til å skrive skilsetjande resonnement i den norske språkstriden. Striden mellom nynorsk og bokmål hadde følgd fastlåste mønster i mange tiår. I seinare tid hadde striden vore vel så kvass mellom grupper av riksmåls- og bokmålsmiljø om korleis bokmål skulle skrivast i framtida.

I to år frå våren 1964 arbeidde ein tverrspråkleg komitéunder leiing av universitetsrektor og språkforskar Hans Vogt med å forme grunnlaget for ein samlande norsk språkpolitikk. To veker før tv-filmen var det blitt kjent kven som skulle vere med i denne nemnda.¹² Ei regjering og mange med den ville no ha det dei kalla språkfred.

Andre skulle i det minste først ta NRK nedåt.

Sjokket

Utanom litt skulefjernsyn på føremiddagen varte fjernsynskvelden måndag 10. februar 1964 frå 20.00 til 22.35. Ved utgangen av 1964 hadde 406 000 eller 11 prosent av innbyggjarane lisens til å sjå fjernsyn, og kvar tredje av desse budde i Oslo eller Akershus.¹³ Utanom dei som måtte stå og sjå utanfor butikkvindauga, og vi som gjekk til naboen, var det berre dette vesle mindretalet som kunne sjå filmen. I det mindretalet dominerte bokmålsbrukarar. I eit nynorskdominert fylke som Sogn og Fjordane var der berre 2100 fjernsynslisensar. Dessutan: Mange i mindretalet hadde kort veg til dei største og mest slagkraftige massemedia i landet. Alt låg til rette for at dette mindretalet kunne gjere krav på å representere fleirtalet.

¹¹ Språklig Samling, 1960.

¹² Gula Tidend (1964, 1. februar). Språkfred-nemndi oppnemnd, rektor Hans Vogt formann.

¹³ Norsk Rikskringkasting 1964, s. 16. Lisensdelen hadde auka til 13 prosent ved utgangen av 1965, jf. Norsk Rikskringkasting 1965, s. 16.

Mangt var som det lenge hadde vore for nynorskbrukarane. Den nordnorske forleggjaren Marius Evjeberg klaga over at NRK ikkje hadde sendt *lydarkort* på nynorsk til han.¹⁴ Han kravde innbetalingskort på nynorsk for lisensen, og det fekk han. Han kravde ei orsaking, men den fekk han ikkje. Bibelselskapet førebudde 150-årsjubileet sitt i 1965 og var godt i gang med ei ny omsetjing av *Det gamle testamentet*. Det meste låge føre ferdig i utkast på nynorsk, medan ein del stod att i bokmålsarbeidet.¹⁵ Nynorskelevane i folkeskulen kunne rekne med å få lærebøker i alle sentrale fag neste haust, berre ikkje i heimkunnskap.¹⁶ Rettskrivingsnormalen meinte mange noko om heile tida, og i Arbeiderbladet bad læraren Gunnar Skrutvold frå Nord-Aurdal om «rikeleg rom for sideformer» også i framtida.¹⁷

Noko var likevel i emning desse vinterveke. Alt 1. februar blei det kjent at Tarjei Vesaas var tildelt Nordisk råds litteraturpris for romanen *Is-slottet*. Prisjuryen omtalte verket som «en gripende visjon av menneskets ensomhet og søkning efter fellesskap».¹⁸ Dette var tredje året prisen blei delt ut. Same dagen tok 20 år gamle Astrid Brekken til som *hallodame* i NRK.¹⁹ I Bærum hadde elevar nyleg stifta «Elevmållet ved Stabekk høgre skole» med Tor Gabrielsen som formann og Olav Høgetveit som kasserar, melde Morgenbladet 7. februar. År seinare var Gabrielsen redaktør i Dag og Tid, Høgetveit journalist i NRK.

Asker og Bærum Budstikke trykte pressemeldinga frå elevmållet på nynorsk.²⁰ Bondeungdomslaget i Oslo annonserte nynorsk kurs for kontorfolk med Inger Helene Arnestad og 10 kroner i kursavgift.²¹ I lesarbrevspaltene skreiv ein som om ingenting skulle skje. «De som kjemper for nynorsk eller samnorsk lever i det forrige århundre», konstaterte

14 Evjeberg, M. (1964, 11. februar). Never mind! *Innherred Folkeblad og Verdalingen*.

15 Ringerikes Blad (1964, 28. februar). Godt år i Bibelselskapet.

16 Bygdanytt (1964, 28. februar). Statsråd Sivertsen lovar full jamstilling frå 1966.

17 Skrutvold, G. (1964, 12. februar). Ei norsk ordbok er grunnlaget. *Arbeiderbladet*.

18 Morgenbladet (1964, 3. februar). Nordisk Råds pris til Vesaas.

19 Demokraten (1964, 7. februar). Ny TV-vertinne fra 1. februar.

20 Morgenbladet (1964, 7. februar). Stabekk-elever stifter nynorsk-forening: «Sidemålsstilens stilling må ikke bli svekket», og Asker og Bærum Budstikke (1964, 10. februar). Bærum ingen nynorskens «høyborg».

21 Dagbladet (1964, 7. februar). Kurs i nynorsk (annonse).

ein innsendar i Glåmdalen.²² Frå årsskiftet var dessutan statsmeteorolog Sigurd Smebye tilbake på skjermen etter at Oslo byrett hadde gitt han rett til å halde fram med å seie *sne* og *Tryvandshøiden* i vèrmeldingane.

Êi avis hadde notert seg kva som var i vente. «Fjernsynet sender mandag kl. 21.00 den første film med nynorsk teksting», varsla Vårt Land i en laurdagsnotis.²³

Dette kunne ikkje gå bra.

Astrid Brekken introduserte programmet for kvelden på nynorsk, og det fekk passere, for «piken er pen og har et vinnende smil».²⁴ Alvoret seig inn etter *klokken enogtyve*.

Brevet av William Wyler er film noir om eitt brev og to mord i Malaya. Med Bette Davis i hovudrolla var filmen nominert til sju Oscar-prisar.²⁵ Den lange opningsscena etter rulleteksten er tonesett av Max Steiner, filmkomponisten over dei fleste, med sorl frå kinesiske og malayiske arbeidrarar som kviler i hagen på ein gummiplantasje utanfor Singapore. Brått: eit skot i den mørke varmen, fleire revolverskot. Leslie Crosbie, spelt av Bette Davis, tømmer magasinet mot ein mann nedanfor trappa til bungalowen der ho bur med mannen sin, dagleg leiar ved plantasjonen. Kamera går tett på *Bette Davis' eyes*. I 3 ½ minutt anar fjernsynssjåarane språkfred og stor fare. Då byrjar folk å snakke, og linjer på nynorsk flimrar forbi.

Filmen slutta 22.35. Alt same kvelden ringde fleire til Morgenbladet og «beklaget at den amerikanske filmen 'Brevet' var utstyrt med nynorsk teksting», melde avisa dagen etter.²⁶ Der var to problem: «Man forstod ikke teksten, som dessuten distraherede slik at man heller ikke klarte å følge med i replikkvekslingen». Vi meiner det er rett «at også landsmålet blir benyttet i enkelte filmer», svara programredaktør Otto Nes i avisa. Adjektivet *enkelte* markerte at nynorsk teksting skulle vere unntak, og var for svakt til å stå imot kritikken.

22 e.s. (1964, 7. februar). Språksituasjonen. *Glåmdalen*.

23 Vårt Land (1964, 8. februar). Fjernsynet.

24 Ø.Ø. [Ø. Øystå] (1964, 11. februar), Tungt i TV. *Norges Handels- og Sjøfartstidende*.

25 The Letter, *Youtube*.

26 Morgenbladet (1964, 11. februar). Nynorsk tekst på film i TV.

Aftenposten melde at mange hadde ringt til NRK for å protestere: «Den nynorske tekst virket øyensynlig uvant på en rekke seere», skreiv avisa.²⁷ *Sentralborddamen* greidde ikkje å stoppe alle som ringde, og vakt-havande i programkontrollen måtte hjelpe til.

Notisen om filmen hadde Morgenbladet sett på siste sida; det var der kveldsvakta kunne presse inn siste nytt. Dagbladet følgde opp på fram-sida. No skal Riksmålsforbundet få vise at det meiner alvor når det seier at det er samnorsk det vil til livs, ikkje nynorsk, kommenterte Magne Oftedal.²⁸ Formann Johan B. Hjort i Riksmålsforbundet hadde ikkje lese Morgenbladet då Dagbladet ringde, men telefonane var iallfall ikkje nokon protestaksjon frå forbundet, sa han.

Ut på dagen tysdag hadde han lese og tenkt seg om. Dagsrevyen slo opp saka same kvelden. Ifølgje Fædrelandsvennen fann Hjort det då prinsipielt rett at «en oversettelse fra et urbant miljø godt kunne holde seg til riksmål, og han fant det naturlig om et landsmiljø ble oversatt til landsmål».²⁹ Den nynorske teksten hadde forstyrra bodskapen i filmen og hindra forfattere i å nå fram til publikum, meinte Hjort, som ikkje hadde sett filmen. «Man må lære seg å respektere en annen sprogdrakt enn den man selv bruker og synes om», skreiv ein Oslo-lesar i VG med direkte adresse til formann Hjort.³⁰

Formannen møtte motbør frå vest. Vi blir jamleg minte om at NRK Fjernsynet er «et snevert Oslo-fortagende», sukka Bergens Tidende på leiarplass og meinte at no hadde navlekikkarane overgått seg sjølve.³¹ La gå at nokon ringde og klaga over det dei ikkje forstod, men at NRK måtte laga eiga sak om det i Dagsrevyen? «Det får da være grenser for å demonstrere vår åndsfattigdom og enkelte menneskers mangel på både forstand og toleranse, slik som Fjernsynet her har gjort.» Full støtte kunne Otto Nes også hente frå ein kommentar i nynorskavisa Agder.³²

Sjokket var at mange fekk ein film teksta på eit språk dei ikkje hadde venta, og som nok ikkje alle var like kjende med. Av same grunn tykte

27 Aftenposten (1964, 11. februar). Nynorsk tekst på TV-film.

28 Dagbladet (1964, 12. februar). Nå skal Riksmålsforbundet få vise hva det mener!

29 Fædrelandsvennen (1964, 12. februar). I dag.

30 Nord, G. S. (1964, 21. februar). [Utan tittel]. VG.

31 Bergens Tidende (1964, 12. februar). Oslo-TV.

32 Agder (1964, 17. februar). Friskt mot, Otto Nes.

truleg somme at tekstlinjene skifta for fort. Der var også dei som meinte at omsetjinga var for dårleg.

«Sannelig klarer man ikke i NRK også her å få dynget på oss det tykkeste landsmål i de 'norske' tekstene», klaga petitskribenten Øystein Øystå i Norges Handels- og Sjøfartstidende.³³ Kommentatoren var den første som siterte ein replikk frå filmen og med det skulle vise kor ille dette var. «Give me a drink, please», hadde Øvrelid teksta til «Skjenk meg ein dram». Sjeldan var vel landsmålet stilt «i et ubarmhjertigere relieff», meinte Øystå, «sjelden har vi tydeligere fått avsløret dets begrensede anvendelsesmuligheter».

Det kan godt vere at Øystå siterte tekstlinja rett, men i filmen sa ingen det han hadde med som sitat på engelsk. Dei kakiklede snakka berre fleire gonger om whisky og soda, altså brunt brennevin. «Et lite glass brennevin» var tydinga av 'dram' i *Norsk riksmålsordbok* anno 1937.³⁴ Ei meir presis og tidsrett omsetjing ville truleg ha vore *pjolter*, brukt om blanding av whisky og kolsyrevatn.³⁵ Det var det ordet Peter Magnus hadde valt då han omsette førelegget for filmen, novella «Brevet», i 1950.³⁶ Kvar blir det av «nyansene i sproget», undra ein spaltist i *Morgenbladet* som tok Sjøfarten for god fisk og siterte same replikken. Kommentaren enda i ein tirade som røpte lite kjennskap til nyansar i nynorsk.³⁷

Med dette misvisande sitatet bles fleire seg opp. Fædrelandsvennen trykte det meste av innlegget frå Sjøfarten og melde om «tydelig irritasjon» i Kristiansand over den nynorske tekstinga. Språkføringa skulle ha vore så konservativ at mange streva med å følgje med, skreiv ein anonym kommentator med sympati for nynorskbrukarane som til vanleg måtte finne seg i litt av kvart.³⁸

33 Ø.Ø. [Ø. Øystå]. (1964, 11. februar). Tungt i TV. *Norges Handels- og Sjøfartstidende*. Utdrag i *Fædrelandsvennen* 14. februar.

34 Knudsen & Sommerfelt, 1937, I.1, spalte 711.

35 Knudsen & Sommerfelt, 1947, II.1, spalte 734.

36 Maugham, W.S. 1950, s. 46–79. I ei ny utgåve med noveller i utval i 1963 var «Brevet» ikkje med, men novella kom inn att i eit større utval i 1987.

37 Havhesten (1964, 13. februar). Stilfølelse. *Morgenbladet*.

38 Fædrelandsvennen (1964, 12. februar). Utropstegnet.

Stormen

«Det er da ganske klart at vi vil det», slo Otto Nes fast utan atterhald då Dagbladet spurde om NRK ville tekste fleire filmar på nynorsk.³⁹ Passar alle filmar for nynorsk, spurde journalisten. «Spør De alvorlig?» kontra programredaktøren og ville absolutt ikkje inn på ein tankegang om kva som passa for dei og dei sjåargruppene. Det var ikkje det avisa hadde spurt om, men Nes slo «klart og tydelig fast» at NRK ville halde fram med å etterkome «rettmessige krav og ønsker frå våre seere». Det var iallfall klart at den utsegna kunne tolkast på fleire vis.

Bergens Arbeiderblad gav seg ikkje der. Avisa bad NRK opplyse om kor mange prosent nynorskteksta filmar som filmavdelinga no hadde fått beskjed om å levere. Redaksjonssekretær Rigmor Hansson Rhodin i filmavdelinga svara at noko slikt prosentkrav ikkje låg føre, men over tid hadde det kome «en meget rimelig henstilling».⁴⁰ Endå ein gong måtte Otto Nes svare for seg. Fordelinga mellom nynorsk og bokmål skal vere «tilnærmet rettferdig», sa han. Av di det var meir bokmål enn nynorsk i fjernsynssendingane, var tekstinga eitt tiltak for å rette på dette. Dette var tydelegare tale enn dagen før, då han hadde sagt at enkelte filmar skulle tekstast på nynorsk. Sjølv hadde programredaktøren fått tre klagetelefonar etter sendinga og meinte det heile handla mest om vane.

VG putta saka inn i formatet «Tre på gaten».⁴¹ Donald Skau hadde sett ein god del av filmen før han merka at den var teksta på nynorsk, og når ein film blir vist over heile landet, må ein ta litt omsyn. Nynorsken øydela mykje for Mari-Ann Lund, som hadde sett filmen på svensk tv tidlegare. Ho syntest dei nynorske tekstane var meir forstyrrende enn dei svenske: «Jeg håper inderlig at det ikke skal bli noen vane med nynorske tekster i TV.» Det er til bry å måtte lese ord ein ikkje forstår, sa *Vett og uvett*-forfattern Einar K. Aas og meinte at ein ikkje trong å vere negativt innstilt til nynorsk for å irritere seg over teksting på nynorsk.

Rogalands Avis strekte seg til eit temaoppslag med fire – avdelingsjef, gymnasiast, kontorsjef, programsekretær.⁴² «Nei, fyttetrakker'n, det

39 Dagbladet (1964, 12. februar). Nå skal Riksmålsforbundet få vise hva det mener!

40 Bergens Arbeiderblad (1964, 12. februar). Titterklager på filmtekster i TV.

41 VG (1964, 14. februar). Tre på gaten.

42 Jasper (1964, 17. februar). Nynorsk filmtekst. *Rogalands Avis*.

er det verste jeg har sett», sa avdelingssjef Gunnar Fredriksen. Det dukka opp uttrykk som fekk han til å hoppe i stolen, og «heite kjærighetsscener kan vanskelig oversettes fra engelsk til nynorsk». I høgda kunne nynorske filmtekstar passere på Norsk Bygdekino. Gymnasiasten Lillian Hansen hadde reagert alt i opninga av filmen, omsetjinga var dårleg og nynorsk passa berre ikkje: «Jeg synes vi skulle avskaffe nynorsken fullstendig». Kontorsjef Olav Steinsbø i Bondeungdomslaget i Stavanger meinte det var sjølvsgat at NRK teksta filmar på nynorsk, og han såg gjerne at det same blei gjort på kino. Programsekretær Andreas Thorsen i NRK hadde sett filmen, tykte det var «fine greier» og kalla det «latterlig» at ikkje alle slags filmar skulle kunne tekstast på nynorsk.

NRK hadde sendt ein film teksta på nynorsk for første gong. Riksmålsfolk klaga en masse, få nynorskbrukar tok bryet med å juble i ei avisspalte. Årsmøtet i Noregs Mållag i 1961 hadde vedteke ei fråsegn om NRK der ein mellom anna peika på at enno var ingen spelefilm blitt teksta på nynorsk for tv.⁴³ Då NRK endeleg gjorde det tre år seinare, sat Noregs Mållag lenge stilt i båten.

Frå sentralt riksmålshald hadde formann Hjort i beste fall vore vag i beste sendetid. Debatten var meir enn to veker gamal då formann Ivar Eskeland i Noregs Mållag tok ordet. Det gjorde han to gonger på fire dagar i Dagbladet.⁴⁴ Laurdag sa han i eit portrettintervju at det var rivande gale å gjere Riksmålsforbundet ansvarleg for tåpelege innlegg i Morgenbladet.⁴⁵ Onsdagen etter var ikkje det like opplagt. I eit innlegg viste han til at det han kalla «den intelligente del» av riksmålsfolk, hadde lagt vekt på at nynorskbrukarane *selvfølgelig* skulle ha sin språklege rett. Debatten hadde vist at dette meinte dei ingenting med, hevda Eskeland: «Dei meiner ikkje det dei no har tala og skrive om i mange år.» Dei mange protestinnlegga hadde vist at intoleransen og provinsialismen var lys levande: «Tenking kan ein ikkje kalla det. Her er ingen tanke. Berre svart reaksjon.»

43 Bergens Tidende (1961, 7. august). Femårsplan med sikte på å skaffa nok nynorske lærebøker lagt fram.

44 Eskeland, I. (1964, 26. februar). Toleranse på prøve. *Dagbladet*.

45 E.C. [E. Christensen] (1964, 22. februar). Frisk bris fra vest. *Dagbladet*.

Han blei kontant avvist av redaktør Margrethe Aamot Øverland i Frisprog.⁴⁶ Verken i Ordet eller Frisprog hadde det stått noko som helst om denne saka, og «ingen ansvarlige folk i riksmålsbevegelsen» hadde ordlagt seg slik Eskeland ville ha det til.

Ein innsendar i Aftenposten sette si lit til at mykje av det som var blitt skrive, verken var representativt for riksmålsfolk eller for dei som las denne avisa. Visst var tekstinga uvand, og omsetjaren burde ha brukt fleire moderate former, men «jeg finner det både rett og rimelig at filmer også gis nynorsk tekst».⁴⁷

Nokon hadde ringt til aviser og til NRK. Lesarbrevva var det langt mellom. Blant desse få var ein flittig lesarbrevsribent i Kristiansand, Jan Egil Brekkan. Denne ordfattige dialekta som ein minoritet snakkar, og som heiter nynorsk, er noko vi andre prøver å tolerere, skreiv han, «men det får da være visse grenser!»⁴⁸ Det gjekk ikkje an å presse på eit heilt folk eit språk som var utdøydd og gamaldags. I filmteksten gjekk uttrykk som «gjera» og «ikkje meir» att, så fattigsleg var omsetjinga – og språket. Var poenget med språkfred at «nynorsken skal bre seg i Fjernsynet, og vi riksmålsfolk bare tie stille?» spurde ein forarga sjåar.⁴⁹

Dei hadde i det minste to spaltistar å hjelpe seg med.

VG-spaltisten Finky syntest synd på dei som ikkje meistra engelsk, og som forstod endå mindre av den flimrande teksten nedst på skjermen.⁵⁰ Under signaturen CM var Charles B. Middelthon ein årelang petitskribent i Aftenposten. Denne saka kunne han ikkje halde seg unna. Det var ei bjørneteneste mot målsaka å tekste denne filmen på nynorsk, meinte han å vite.⁵¹ Nokon meir effektiv måte å gjere nynorsk upopulært på enn å bruke det i utide, kunne ein knapt tenkje seg, og dette var i utide. Å lese Bette Davis i rollefiguren seie at «eg har skote han», var så burlesk at han hadde trekt på smilebandet. Dette var å gjere nynorsk «forhatt og latterlig aldeles i utrengsmål» skreiv spaltisten og var språkets besteven:

46 Øverland, M. Aa. (1964, 28. februar). Toleranse på prøve. *Dagbladet*.

47 E.M. (1964, 27. februar). Tekstingen av «Brevet». *Aftenposten Aften*.

48 Brekkan, J. E. (1964, 17. februar). Nynorsk-fanatisme – men det får da være grenser! *Morgenposten*.

49 Forarget seer og lytter (1964, 18. februar). «Fred i sprogstriden?», *Aftenposten*.

50 Finky på farten (1964, 14. februar). Normaltid. VG.

51 CM [C. B. Middelthon]. (1964, 13. februar). En bjørnetjeneste mot landsmålet og målsaken. *Aftenposten Aften*.

Riksmålsfolk «nærer ingen som helst uvilje mot landsmål når det brukes i en naturlig forbindelse, til rette tid og sted».

I same avisa ville A. Bjørnefjell støtte spaltisten.⁵² Nokon snakka engelsk på malayisk vis i filmen, og Bjørnefjell opna innlegget med ei rettskriving og setningsbygning som først mange tiår seinare tok til å breie seg i munnleg norsk: «Cm. tenke riktig at landsmål få bjørnetjeneste av fjernsyn, når bare 3 prosent forstå 'malayisk' filmtekst. Hvis kino prøve slikt bakholdsangrep, nesten ingen publikum være på kino og kjøpe billett. Men TV får billettpege for helt år og lure Bette Davis og os.» Med ei slik språkleg raljering kunne ein framstille nynorsk som gebrokkent norsk og med det definere nynorskbrukarane ut av den norske fellesskapen.

Resten av innlegget viste at Bjørnefjell kjende sitt riksmål, men i 1964 kunne alt gå an. Prosentrekninga var ikkje henta frå noka kjelde og tente berre til å gjere nynorskbrukarane færrast råd. Almar Bjørnefjell var frå Bodø, no busett i Bærum, hadde vore både journalist, filmregissør og reklamesjef, og var søskenbarnet til Knut Hamsun.⁵³ Innlegget frå Bjørnefjell fekk Bjørn M. Herdlevær, til dagleg rådmannsfullmektig i Skedsmo kommune, til å tenkje på noko norsklæraren på gymnaset gjerne sa når han tykte det gjekk tungt i timane: «Gud hjelpe meg for ei vankunna.»⁵⁴

Middelthon fekk svar på tiltale og omtale frå redaktør Einar Svartefoss i avisa Sogn og Fjordane og frå overrettssakfører Olav Øyehaug på Nesbru. Begge meinte at protestar som denne frå Middelthon rima dårleg med alle kjærleiksytringane frå bokmålsfolk om Vogt-komiteen. Dei som ikkje forstod verken den engelske talen eller den nynorske teksten, fekk heller dokumentere fåkunna si.⁵⁵ Øyehaug refsa spaltisten for uforstand i tenesta som moromann når han kunne skrive: «For Bette Davis er det ikke naturlig å uttrykke seg på landsmål».

Øyehaug trong ikkje uroe seg, svara Middelthon, for i dette landet var det sanneleg lett å vere moromann, ikkje minst takk vere Departementet

52 Bjørnefjell, A. (1964, 15. februar). Ikke støte, men støtte. *Aftenposten*.

53 Lofotposten (1930, 26. juli). Ufa sender ny filmekspedisjon over Porsanger til Karasjok; notis i Asker og Bærums Budstikke. (1947, 9. juli).

54 Herdlevær, B. M. (1964, 24. februar). Bjørnetjeneste frå Bjørnefjell? *Aftenposten*.

55 Sogn og Fjordane (1964, 17. februar). Hets mot nynorsken (keiar).

og NRK. «Eg føler inga oppmoding til å gå nærmare inn på målføret åt ho Bette Davis», skreiv Middeltho.⁵⁶ Han svara på ein slags nynorsk, og dette var ein av dei meir feilfrie setningane. Davis var så godt inne i særnorske bøyingsformer at ein kunne ha trudd ho var i eit ekte bygdemiljø og fått rettleiing av minst to språkkonsulentar – om det ikkje var for bileta, som sa noko anna.

Ganske få avislesarar forsvarte NRK. Det blir ingen slutt på språkstriden så lenge folk skamskjeller nynorskbrukarar i NRK og nynorsk teksting av filmar, melde Ivar Grøvik, myndig møring og nynorskbrukar.⁵⁷ Frå sentrale folk med makt i målrørsla kom ikkje eitt einaste ord om film på fjernsyn desse første februarvekene. Den hjelpa som kom, hadde adresse Groruddalen og Trøndelag.

Studenten Leidulf Hovlandsdal på Grorud kunne ikkje forstå at det var meir uamerikansk å skrive «eg har skote han» enn «jeg har skutt ham».⁵⁸ Den einaste grunnen til at dette blei rart for folk, var etter hans meining at NRK hadde brukt for lite nynorsk, og sjåarane var dermed ikkje vane med å lese nynorsk på skjermen. Signaturen g. slo fast målet for språkstriden i Trønder-Avisa: «En nyanserik, frisk samnorsk som også har bevart sammenhengen med det sær-norske».⁵⁹ Innsendaren var opprørt over at «anno 1964 finner ekstremistene på høyrefløyen det særdeles usømmelig å legge nynorsk i Bette Davis' munn». Dette var ei av få meiningsytringar frå samnorskfolk i saka.

Då det meste var sagt opptil fleire gonger i debatten om nynorsk på film, kom ein innsendar i Aftenposten med det mest nytenkte synspunktet. Vedkomande viste til at kringkastarane i både Sverige og Danmark hadde to programkanalar. Viss ein gjorde det same i Noreg og brukte riksmål/bokmål i den eine og landsmål/nynorsk i den andre, «ble vel alle tilfreds og man slapp all misnøyen».⁶⁰

Kritikken og misnøya kom til uttrykk i argument som gjaldt lesekunne, vane og bruksområde. Nokre reagerte negativt fordi dei ikkje

56 CM [C. B. Middeltho]. (1964, 17. februar). Bette Davis og nynorsken hennar. *Aftenposten*.

57 Grøvik, I. (1964, 15. februar). Tankar om aktuell målfred. *Sunnmørsposten*.

58 Hovlandsdal, L. (1964, 19. februar). Apropos nynorsk på fjernsynskjermen. *Aftenposten*.

59 g. (1964, 28. februar). Æbler for vore Børn. *Trønder-Avisa*.

60 L.L. (1964, 24. februar). Om sproget i NRK. *Aftenposten*.

var vane med å lese nynorsk, og få av desse hadde lært nynorsk i skulen. Mange var i alle høve ikkje vane med å lese nynorsk og særleg ikkje i underholdningsstoff. Dessutan, og det var viktigast, det passa seg ikkje å bruke nynorsk kvar som helst, aller minst i urban populærkultur.

Populærkulturen

Debatten var i ferd med å ebbe ut då Norsk Tidend samanfatta det heile gjennom utdrag frå nokre få avisoppslag. Redaktør Vegard Sletten kommenterte saka på leiarplass.⁶¹ Det var mest ein kommentar til aviskollegaer og til formannen i Riksmålsforbundet. Bruken av nynorsk i populærkulturen var ikkje tema.

Tittelen på ein pamflett frå Det Norske Samlaget i oktober 1963 kunne tyde på at målrørsla var i ferd med å teikne eit nytt kart over røynda. Då Samlaget fekk sin første fast tilsette medarbeidar i 1950, hadde forlaget alt gitt ut bøker av fem nobelprisvinnarar.⁶² Framleis var forlaget sterkare på intellektuelle impulsar og uttrykk utanfrå enn på norsk folkelesnad. Det var styreformannen Sigmund Skard, språkforskar og diktar, som skreiv pamfletten *Målstrid og massekultur* i 1963.

Saman med familien sin hadde han kome til New York 7. desember 1940, vel to veker etter kinopremieren på *The Letter*.⁶³ Dei blei verande i USA under den andre verdskrigen, og Skard meinte at amerikansk kultur hadde noko «ope og storfelt som verkar forfriskande i motsetning til mangt som kjennest trongt eller inneklemt hos oss».⁶⁴

No såg han ein ny massekultur ta form som kanskje var meir revolusjonerande enn noko nordmenn hadde opplevd før, og det han såg, skremde han. Impulsar utanfrå var av det gode men då måtte dei smeltast om til noko heimsleg, ikkje berre etterliknast og dermed einsrettast. Det han kalla norsk språk, måtte få eit så breitt grunnlag i folket som mogleg, og det meste av pamfletten var eit oppgjær med riksmålsbevegelsen. Nokon

61 Norsk Tidend (1964, 20. februar). Riksmålsfolk fekk dei nynorske filmtekstane i vrangstrupen; «Nå går 'n på gummisåler →» (leiar).

62 Grepstad, 2002, s. 92.

63 Å. G. Skard, 1985, s. 350. Filmpremieren var 22.11.1940, jf. *IMDb.com*, Brevet (1940).

64 S. Skard, 1963, s. 7. Boka kom i nytt opplag i juni 1964 med eit lite tillegg etter at Vogt-komiteen var i gang, og i ny utgåve med nyskrive tillegg i mars 1985.

strategi for møte mellom massekultur og nynorsk hadde han ikkje. På mange måtar kom lingvisten Skard seg aldri ut av ordlister og bøyingsverk og over i handling. Han såg korleis det norske samfunnet endra seg og analyserte fleire av årsakene og maktfaktorane, men forstod ikkje kva ein kunne gjere med impulsar utanfrå som var eit opprør «mot stivna og banal konvensjonalisme». Sigmund Skard kom så langt som at *striden nyttar*. Populærkultur på nynorsk var ikkje noka sak for han. Slik var det også i det meste av målrørsla elles.

Å bruke nynorsk i film var ein del av det å utvikle ein nynorsk skriftkultur. Denne utviklinga har eg tidlegare skildra og analysert i fire fasar: etablering, utskiljing, integrering og alminneleggjering.⁶⁵ Alminneleggjeringa prega tida etter 1945, og det var i dette tidsrommet nynorske publisistar prøvde å etablere nynorsk i populærkulturen. Reaksjonane mot *Brevet* viser at nynorsk på langt nær var blitt eit alminneleg språk for alle. Striden kom når nokon tok i bruk nynorsk på område der lite hadde vore skrive eller sagt på det språket før. Mangt var konvensjonelt blant målfolk, men nytenkjarane var mange nok til at motstand melde seg til teneste. Dermed fekk debatten om *Brevet* ein lang undertekst av språkpolitikk.

Det gjaldt å ta det mindre brukte norske språket inn i populærkulturen, der så mange lesarar, lyttarar og etter kvart sjåarar var. Hans Aarnes hadde fått i gang Nynorsk Vekeblad i 1933, teikneseriar på nynorsk sette langt på veg standarden for dette mediet i Noreg frå 1940-åra, Det Norske Teatret gjorde furore med gjendikta amerikanske musikalar frå 1949, Fonna Forlag gav ut ganske mange omsette spennings- og underhaldningsromanar i 1940- og 50-åra, Jakob Sande skreiv slagerar, Ivar Medaas sende mang ein fordom ut i nattemørket frå scena på Chat Noir, Salhuskvintetten spelte Ønskekonserter kvar veke, i Stavanger spelte Tony & Swing Blues inn ein Beatles-song på nynorsk.

Negative reaksjonar var knapt merkande, men dei fanst. Våren 1956 hadde kulturredaktør Steen Benneche i Fædrelandsvennen omtalt ein ny serie billigbøker frå Fonna Forlag. Han meinte forlaget hadde valt boktitlar som var mest mogleg like på bokmål og nynorsk. Dette var ei skulding

65 Grepstad, 2010; 2012, s. 315 f., og meir overordna i 2018, s. 317 ff. og 433 ff.

om at Fonna skjulte språket i bøkene for bokkjøparane.⁶⁶ Benneche såg bort frå at baksidetekstane var på nynorsk. Det var også meir han ikkje hadde fått med seg. Signaturen H.A. peika på at ei bok som kritikaren ikkje hadde nemnt, heitte *I eldskrift på himmelen*. Denne innsendaren kan ha vore Hans Aarnes, som i 1940 var blitt vald til første formannen i det nyskipa Fonna Forlag. Nettopp, svara Benneche i ein redaksjonell hale, og «våre statsautoriserte oppnorskere» har innført eld som sideordna ord i riksmål. Det førte fram til denne sluttsetninga: «Og elden er bare en av gnistene i riksmålets statsautoriserte autodafe.»⁶⁷

Orda flamma meir nokre år seinare. Då skreiv omsetjaren Vivi Aagaard eit nynorsktalande firkantfolk i Andesfjella inn i Carl Barks-forteljinga «Eggmysteriet» i *Donald Duck & Co.*⁶⁸ I originalforteljinga snakka dei ein slags sørstatsdialekt. Gula Tidend såg kraftig mørkt på saka under overskrifta «Sprogpøbelen tek i bruk åndsfrenden Donald Duck».⁶⁹ Lysglimtet for avisa var at ei and forstod nynorsk, «noko som tyder på at han må vera klokare enn 'sprog'folk flest».

Opningssetninga i kommentaren frå Norsk Tidend viste den avstanden som enno var der mellom populærkultur og meningsformande nynorskmiljø: «Når sant skal seiast, er ikkje teikneserieblad vår daglege lesnad.»⁷⁰ Kritikaren fann mange språkfeil i dialogen og oversåg at skurken Svartepetter snakka *uklanderlig riksmål*. Avisa følgde opp med ein avsluttande kommentar i neste nummer. Saka hadde hamna i eit rådgivande utval for teikneseriar, og «det var for mykje å koste på noko så mindreverdig som tekstane i Donald Duck-serien».⁷¹

Det var ikkje all verda å sjå av tekst på nynorsk for eit allment publikum på denne tida.⁷² Av vel 220 aviser i 1960-åra var 38 redigerte på nynorsk, og i 1964 var vekeavisa Dag og Tid inne i det andre ordinære driftsåret. Språkstatistikk manglar for NRK i 1964, men i 1965 var 14 prosent av dei

66 S.B. [S. Benneche]. (1956, 14. april). Misseromaner i nynorsk-utgave. *Fædrelandsvennen*. Saka går inn i ein større samanheng i Grepstad, 2022, s. 185.

67 H.A. (1956, 30. april). Merkeleg bokkritikk. *Fædrelandsvennen*.

68 *Donald Duck & Co* nr. 16 1963, i sal 17.4.1963, og Aftenposten. (1963, 24. april). Donald Duck kommer inn i sprogdebatten.

69 Gula Tidend (1963, 20. april). Sprogpøbelen tek i bruk åndsfrenden Donald Duck.

70 Peik (1963, 26. april). Den firkanta nynorsken.

71 Norsk Tidend (1963, 14. mai). Donald Duck på ny.

72 Tala er henta frå Grepstad, 2020, tabell 14.1.2, 15.1.1 og 16.1.1.

få sendetimestiane i NRK TV nynorsk tale eller tekst. Årleg kom det ut litt under 200 bøker på nynorsk dette tiåret, mot om lag 2700 på bokmål. Mykje av det som kom ut, var dessutan vanskeleg å få tak i. Ein avis- og boklesar i Bergen formante kiosken på busstasjonen og andre salsstader om å vise fram bøker og blad på nynorsk, ikkje stikke dei vekk.⁷³

Oppfatninga om at nynorsk ikkje passa for det urbane og borgarlege, hadde lenge vore gjengs i miljø som strekte seg ut forbi riksmålsbevegelsen. Mang ein avisredaktør hadde alt gjort det til eit prinsipp. Ivar Flem var redaktør i Sunnmørsposten 1894–1946 og knesette det prinsippet at bystoff skulle vere på bokmål, bygdestoff på nynorsk.⁷⁴ Ei undersøking av aviser på Vestlandet i 1959 synte at avisredaksjonane helst brukte nynorsk i bygdestoff og svært sjeldan i bystoff.⁷⁵ Frå 1950-åra følgde Haugesunds Avis lenge den regelen at reportasjar skulle vere på det språket som var mest brukt i den aktuelle kommunen.⁷⁶ Det var ein annan seiemåte for at nynorsk ikkje utan vidare passa overalt. Svaret frå Otto Nes til Dagbladet etter filmen var altså meir radikalt enn det kunne høyrast ut til.

Nordnorske Sussi Rikainen hadde gitt ut éin roman, i 1951. No meinte ho det var heilt feil å tru at ein ville nynorsk til livs når ein protesterte mot nynorske tekstar i spelefilmar som *Brevet*. Ho syntest nynorsk har ein «meget vakker valør», men denne tekstinga var eit stort mistak: «Filmens mennesker var typiske storbymennesker som man aldri kunne tenke seg ville snakke nynorsk.»⁷⁷ Ho var ikkje sikker på om tekstinga var «ren nynorsk», eller om «smugling av samnorsk ble forsøkt». Bokmål var no eingong «vårt lovbeftede riksspråk», hevda Rikainen, «folk er ikke vant til å se nynorsk på trykk», og då var det ikkje rart at mange streva med å forstå tekstane. Fjernsynsteater på nynorsk, derimot, svært gjerne, «hvorfor ikke forsøke å lage noe av forfatteren Tarjei Vesaas».

Rikainen illustrerte korleis vanar blir til. Reaksjonane hadde vore sterke då Hulda Garborg og Det norske Spellaget baud på nynorsk frå scenekanten, men etter femti år var nynorsk scenespråk blitt ein vane.

73 «Einride» (1964, 11. februar). Trakk ikkje på nynorsken. *Gula Tidend*.

74 Grepstad, 2010, s. 88.

75 Grepstad, 2020, s. 355 og tabell 15.3.5.

76 Vikse, 2006, s. 70.

77 Rikainen, S. (1964, 27. februar). Hets mot nynorsken. *Bergens Arbeiderblad*.

Før *Brevet* hadde berre to kinofilmar vore teksta på nynorsk. Éin var stumfilm, éin var ei filmatisering av ein Vesaas-roman.

Stumfilmen *Fante-Anne* hadde premiere i Bøndenens Hus i Oslo 11. september 1920. Regissør Rasmus Breistein bygde på forteljinga med same namnet av Kristofer Janson. Film var på denne tida ikkje høgverdig nok til at Nationaltheatret ville la skodespelarane sine ta filmroller.⁷⁸ Med skodespelarar frå Det Norske Teatret hadde Breistein teke opp scener frå storgarden i filmen i Vågå, frå husmannsplass og seter på Norsk folke-museum. Breistein laga stumfilmen i to språkversjonar med mellomtekstar på riksmål og landsmål. Nynorskversjonen reiste regissøren sjølv på turné med til ungdomslag landet rundt. På om lag 200 av dei stadene han kom til, hadde ingen sett film før. Nynorskversjonen blei også vist i nokre bokmålmiljø med lite oppskrik, fortalde regissøren seinare.⁷⁹ Filmvitarar har vore i tvil om ein versjon på landsmål faktisk var laga.⁸⁰ Den tvilen kan no slettast i norsk filmhistorie.

Den første spelefilmen med nynorsk *tale* hadde premiere 26. desember 1934 med Tordis Maurstad og Alfred Maurstad i hovudrollene. Filmen *Liv* bygde på forteljinga «Liv» av Kristofer Janson, med manus og regi ved Rasmus Breistein. Berre tre år før var den første norske lydfilmen blitt laga. Slik sytte Breistein for at det nye, forteljande massemediet raskt fekk rom for nynorsk.

Knapt tjue år seinare opna norske kinoar dørene for ein spelefilm med nynorsk tale og *tekst*. Norsk Film inviterte til premiere 24. september 1951 for *Dei svarte hestane* med Hans Jacob Nilsen og Eva Sletto i hovudrollene. Regi: Hans Jacob Nilsen og Sigval Maartmann-Moe. Også denne bygde på ein roman av Tarjei Vesaas.

Fleire norske spelefilmar med nynorsk tekst blei ikkje laga før fjernsynspremieren i 1964. Der var nynorske teater, nynorske forlag, nynorske blad, nynorske aviser. Eigne institusjonar var skilde ut med føremål om å fremje bruken av nynorsk. Noko slikt mangla i både film- og

78 Grepstad, 2002, s. 366.

79 Avsnittet byggjer på Håkås, I. M. (1965, 18. september). «Fante-Anne» er 45 år» Telemark Tidend, *Varden*. Opplysninga om at filmen blei laga med mellomtekstar på både riksmål og landsmål, var ny for meg, og filmen er difor ikkje med i «Eit skriftspråk blir til» i Grepstad, 2021.

80 Myrstad, 2000, s. 33.

platebransjen. Difor kom ein tredje spelefilm med nynorsk tale først i 1974. Også denne *Kimen* av Erik Solbakken bygde på ein Vesaas-roman.

Då *Brevet* blei vist, hadde diskusjonen gått i nesten to tiår om teksting av utanlandske spelefilmar. Dette ordskiftet tok til på Sunnmøre.⁸¹ Den 24. april 1948 vedtok Dalsfjord kommunestyre å støtte eit krav frå Noregs Mållag om at Kommunenes Filmcentral skulle få teksta ein del spelefilmar på nynorsk. I vekene som følgde, støtta mange kommunestyre landet rundt framlegget, som Lunde i Telemark, Gjerstad og Valle i Aust-Agder, Finnøy i Rogaland, Skånevik og Masfjorden i Hordaland, Lærdal i Sogn og Fjordane, Ålvundeid i Møre og Romsdal, Orkland i Sør-Trøndelag og Hattfjellidal i Nordland.

Lektor og målmann Hallvard Framnes følgde opp saka på årsmøtet i Kommunale Kinematografers Landsforbund hausten 1950. Der stilte formann Kristoffer Aamot seg relativt positivt til tanken, men nokon meinte å vite at det kunne koste 100 000 å tekste éin film. I den grad viljen var der, trumfa pengar den viljen. Difor gjorde det knapt inntrykk at Studentmållaget i Oslo hausten 1956 støtta kravet frå 1948 om at Norsk Film syter for at «ein rimeleg del» av utanlandske spelefilmar blir teksta på nynorsk.

Så det var det.

Berre eit lite mindretal av innbyggjarane hadde altså fjernsynsapparat i 1964, og flest lisensar var å finne i tettbygde strøk type Oslo og Bergen. Truleg hadde dei færreste av desse sett den spelefilmen då den gjekk på norske kinoar i 1946. Det som flimra over skjermene denne vinterkvelden i 1964, hadde ingen sett før.

For mange riksmålsfolk var filmen endå eit døme på at nynorskbrukarane tok for mykje plass. Likeins var reaksjonane mot filmen sanningsvitne for nynorskbrukarar om at språket deira ikkje blei akseptert. Den tankegangen var så formelfast at nye moment blei føysa unna. At nokon ikkje forstod, kunne berre vere vitne om fåkunne og uvilje. Ingen tok innover seg at reaksjonane hadde vore dei same langs krossvegar før, som då dei to første nynorskbrukarane i landet, Aasen og Vinje, tok til å dikte

81 Dei to følgjande avsnitta er henta frå Grepstad, 2021, s. 186 ff.

på landsmål, og då det viste seg at Guds ord kunne formast på fleire språk enn dansk og riksmål.

Alle dei vanlege momenta i ein språkdebatt på denne tida var også med i striden om Bette Davis. Mindre vanleg var det at folk sa offentleg at dei ikkje forstod nynorsk tekst. Å lese korte tekstlinjer som skifta etter få sekund, var noko heilt anna enn å lese avsnitt i ei avis eller sider i ei bok, sjølv om kinogjengarar skulle vere godt kjende med formatet. At dette også kunne handle om forståing, blei ikkje forstått.

Knapt meir enn ei avis tok tak i denne sida av saka. På leiarplass drøfta Arbeiderbladet om nordmenn forstod kvarandre, og om folk i Norden forstod kvarandre så godt som ein gjerne hevda.⁸² Dei sinte lesarbreva ville ikkje avisa ta så høgtidleg. Den som hadde vilje til å forstå, ville forstå. Difor var det også viktig å ta vare på den kjelda til kulturell rikdom som den språklege fellesskapen i Norden – iallfall Skandinavia – utgjorde.

Stortingsrepresentant Olav Hordvik tok eit anna politisk poeng i saka. Var det slik at folk ikkje forstod nynorsk på tv, var det ingen grunn til å redusere kunnskapane ved å ta vekk sidemålsstilen i skulen.⁸³ Kyrkje- og undervisningskomiteen i Stortinget var då midt inne i ei drøfting av eit framlegg om å ta kravet til skriftleg prøve i begge språka ut av ei ny lov om realskular og gymnas og la dette vere ei sak for regjeringa. Ein samla kyrkje- og undervisningskomité gjekk i mars 1964 inn for at både undervisning og skriftleg eksamen i sidemål skulle lovfestast, og Odelstinget vedtok lova i mai.⁸⁴

Leiaren i Arbeiderbladet var også ein kommentar til ein kulturdebatt i Nordisk råd, som no var samla i Stockholm. Sesjonen hadde teke til laurdag føremiddag 15. februar på Hässelby slott, som stod ferdig kring 1660. Der fekk Tarjei Vesaas overrekt Nordisk råds litteraturpris. Boka «på dette lapidariske skjære [!] og varmt klingende nynorsk» burde i det minste vi nordbuar lese i original «for å fornemme dets duft», sa professor Lauri Viljanen i pristalen.⁸⁵

82 Arbeiderbladet (1964, 22. februar). Kulturelt fellesskap (leiar).

83 Dagen (1964, 14. februar). Sidemålsstilen må ikkje veikjast.

84 Innst. O. VIII (1963–64); Besl. O. nr. 137 (1963–64).

85 Vårt Land (1964, 17. februar). Nordisk råds pris overrakt.

Etterpå

Ein fjernsynsfilm var blitt teksta på nynorsk. For mange bokmålsbrukarar var det ein for mykje. Midtsommars konstaterte Noregs Mållag nøkternt i årsmeldinga si at «ein film har vore teksta på nynorsk».⁸⁶ Meir hadde ikkje organisasjonen å seie.

Kritikken mot filmtekstinga hadde følgt tre linjer. Den eine var at nynorsk var eit språk ein ikkje var van med å lese, og i 1964 hadde berre eit mindretal av bokmålsbrukarar fått noka nynorskundervisning i skulen. Den andre var ein prinsipiell motstand mot at nynorsk skulle brukast jamt meir. Den tredje linja var ein kulturell og sosial motstand mot at nynorsk skulle brukast kvar som helst og når som helst. Alle tre tanke-rekkjene small i veggen hos dei som ville gjere det lettare å vere nynorskbrukar, og hos dei som heva ei fane av toleranse.

Nynorsk kunne kanskje akseptertast som språk på bygda og om bygda. Språket måtte berre haldast ute frå bylivet, i røynda så vel som i fiksjonar. For urbane riksmålsfolk representerte nynorsk ein provinsialisme. For nynorskbrukarane var det riksmålsreaksjonen som var provinsiell. For begge partar var provinsialisme lite å trakte etter.

Der var ein viss aksept for at klassisk litteratur kunne lesast på nynorsk. Gamle grekarar og romarar kunne godt snakke nynorsk. Dei språklege grensestolpane blei slått ned ved samtids- og underhaldningslitteratur. Di meir triviell og kvardagsleg diktinga var, di fjernare var det at dikta folk kunne snakke nynorsk. Målrørsla heldt det gåande heilt til 1970-åra før den tok inn over seg den språkpolitiske verdien av såkalla folkeleg litteratur på nynorsk. Då hadde eit forlag som Fonna alt prøvt på dette i fleire tiår. At nynorskforlag ikkje fekk til dette over tid, gjorde nok sitt til at riksmålsdominerte, store forlag tok godt vare på vanetenkinga om at nynorsk passa i dikt, men ikkje i omsett dikting, heller ikkje på kino.

Avisa Sogn og Fjordane målbar reaksjonane mot dei prinsipielle. Den motstanden som no hadde reist seg mot nynorske filmtekstar, viste at det ikkje var rett når riksmålsfolk sa at dei var mot samnorsk, ikkje nynorsk,

86 Dagen (1964, 18. juli). Eit aktivt og framgangsrikt arbeidsår for Noregs Mållag.

kommenterte avisa på leiarplass ei veke ut i debatten.⁸⁷ Heilt eller delvis trykte fem andre aviser den kommentaren.⁸⁸

Oppgjeret med Oslo-TV på leiarplass i Bergens Tidende var den kommentaren som blei spreidd mest gjennom opptrykk i ni aviser.⁸⁹ Den kulturelle motstanden mot å tekste ein film frå britisk, urban koloni-overklasse i Asia på nynorsk bygde på ein premiss om at det *kunne* vere greitt å bruke nynorsk der det var *naturlig*.

Det var desse to aviskommentarane som nådde lengst ut. Eit par avisredaktørar gjorde dermed meir enn målrørsla. Her var det noko som skurra. Utanom Ivar Eskeland i Noregs Mållag støtta få profilerte nynorskbrukarar NRK og forsvara nynorsk teksting eller han som hadde gjort jobben. Urban populærkultur stod ikkje like høgt i kurs i heile målrørsla. For somme var nynorsk eit språk som helst skulle brukast til det som var verdig nok, men det sa ingen av dei høgt i denne debatten.

Når alt kom til alt, var der nokre tusen fjernsynseigarar i Oslo som neppe fekk med seg *Brevet* måndag kveld 10. februar 1964. Var flyet frå Innsbruck i rute, landa dei fleste i den norske olympiatroppen på Fornebu kl. 17.35.⁹⁰ I ei jublande villfaring hadde Oslo Kinematografer invitert troppen til noregspremieren for *Operasjon Sjøsprøyt* på Saga denne kvelden.⁹¹ På Fornebu tok kong Olav 5. imot, og derifrå bar det rett til mottaking i Oslo rådhus. Folk stod som spikra fast, sa Kupper'n. Han måtte brøyte seg veg forbi tenåringar og eldre damer på opptil 70 – «de siste var forresten de verste».⁹² Kven veit om ikkje einkvan der hadde skjenkt seg ein dram.

87 Sogn og Fjordane (1964, 17. februar). Hets mot nynorsken (leiar).

88 *Bergens Tidende* 20. februar, *Rogaland* og *Rogalands Avis* 22. februar, *Bergens Arbeiderblad* 24. februar og *Hamar Arbeiderblad* 27. februar 1964.

89 *Arbeiderbladet*, *Fremtiden*, *Stavanger Aftenblad* og *Vårt Land* 14. februar, *Lillehammer Tilskuer* og *Hamar Arbeiderblad* 15. februar, *Fædrelandsvennen* 17. februar, *Halden Arbeiderblad* 18. februar og *Rogaland* 21. februar 1964.

90 VG (1964, 10. februar). Olympia-troppen «tar imot».

91 Aftenposten (1964, 11. februar). OL-troppen overlevet hjemkomsten.

92 Johannesen, 1964, s. 152.

Kjelder og litteratur

Digitale

IMDb.com. Brevet (1940). Henta 14. april 2021 frå https://www.imdb.com/title/tt0032701/?ref_=fn_al_tt_1.

The Letter. *Youtube*, sett 14. april 2021

Aviser og blad

Aftenposten

Aftenposten Aften

Agder

Arbeiderbladet

Asker og Bærums Budstikke

Bergens Arbeiderblad

Bergens Tidende

Buskerud Dagblad

Bygdanytt

Dag og Tid

Dagen

Demokraten

Donald Duck & Co

Fremtiden

Fædrelandsvennen

Glåmdalen

Gula Tidend

Halden Arbeiderblad

Hamar Arbeiderblad

Innherred Folkeblad og Verdalingen

Lillehammer Tilskuer

Morgenbladet

Morgenposten

Møre

Norges Handels- og Sjøfartstidende

Norsk Tidend

Ringerikes Blad

Rogaland

Rogalands Avis

Sogn og Fjordane

Språklig Samling

Stavanger Aftenblad

Sunnmørsposten

Trønder-Avisa

Varden

VG

Vårt Land

Artiklar, bøker og offentlege dokument

Besl. O. nr. 137 (1963–64). *Vedtak til lov om realskoler og gymnas*. 29. mai 1964.

Grepstad, O. (2002). *Det nynorske blikket*. Samlaget.

Grepstad, O. (2009). Jostein Øvrelid. I *Allkunne.no*. Henta 12. april 2021.

Grepstad, O. (2010). *Avisene som utvida Noreg: Nynorskpressa 1850–2010*. Samlaget.

Grepstad, O. (2012). *Draumen om målet: Tilstandsrapportar frå Norge og Noreg*. Samlaget.

Grepstad, O. (2018). *Skriftkultur: Tidssignal frå det 21. hundreåret*. Samlaget.

Grepstad, O. (2020). *Språkfakta 2020: Tala. Forteljingane. Dokumenta*. Grepstad skriveri.

- Grepstad, O. (2021). *Krønikene: Språk, skrift og bøker gjennom 500 år*. Grepstad skriveri.
- Grepstad, O. (2022). *Brent ord: Bokbål mot språk i Noreg 1912–2005*. Samlaget.
- Innst. O. VIII (1963–64). *Innstilling fra kirke- og undervisningskomitéen om lov om realskoler og gymnas. (Ot. prp. nr. 1)*. 13. mars 1964
- Johannesen, K. (1964). *På'n igjen*. Aschehoug.
- Knudsen, T. & Sommerfelt, A. (Red.). (1937). *Norsk riksmålsordbok. I. Første halvbind*. Aschehoug.
- Knudsen, T. & Sommerfelt, A. (Red.). (1947). *Norsk riksmålsordbok. II. Første halvbind*. Aschehoug.
- Maugham, W. S. (1950). *Noveller i utvalg*. Gyldendal.
- Myrstad, A. M. (2000). Film i friluft: Breistein og det nasjonale gjennombrudd i norsk film. I J. A. Diesen (Red.): *På optagelse i friluft: Filmregissøren Rasmus Breisteins filmliv* (s. 24–58). Norsk filminstitutt.
- Norsk Riksringkasting (1964), vedlegg til St.meld. nr. 72 (1964–65). *Om verksemda i Norsk Riksringkasting i budsjettåret 1964*.
- Norsk Riksringkasting (1965), vedlegg til St.meld. nr. 70 (1965–66). *Om verksemda i Norsk Riksringkasting i budsjettåret 1965*.
- Skard, S. (1963). *Målstrid og massekultur: Tankar til ettertanke*. Samlaget.
- Skard, Å. G. (1985). *Liv laga: Ei minnebok 1905–1940*. Gyldendal.
- Smith, J. C. (2019, 25. mai). Starting Star Wars: How George Lucas came to create a galaxy. *New Statesman*.
- Språklig Samling. (1960). Filmtekstene fjernt fra levende talemål. *Språklig Samling*, (4), 1.
- Vikse, K. M. (2006). *Kulturberaren: Haugesund Mållag og Ungdomslag 1906–2006*. Haugesund mållag og ungdomslag.

